

Változó és „továbbélő” nevek Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye ősváltozata névanyagának összevetése az *Iskola* névanyagával¹

Ottlik Géza 1949 elején adta le a Franklin kiadónak első regénye kéziratát – s bár a lektorok kiadásra javasolták, Ottlik mégis visszavette a kéziratot, s az olvasók csak 1959-ben vehették kézbe a szinte teljesen átdolgozott művet. Különböző megfontolásokból 1999-ben Ottlik szerzői jogutóda engedélyezte az átdolgozások miatt nehezen, de több-kevesebb valószínűséggel rekonsztruálható eredeti szöveg kiadását. Jelen dolgozatomban a *Továbbélők* címen kinyomtatott ősváltozat és az „Iskola” szövegét hasonlítom össze, feltérképezendő, hogy az átdolgozás következtében miféle változások történtek a nevek tekintetében.

I. Személynevek

A két szöveg alapvető különbsége, hogy a *Továbbélők* egyes szám harmadik személyű, „mindentudó” elbeszélője nem azonosítható egyértelműen egyik szereplővel sem. Both Benedeket, becenevén Bébét, az *Iskola* főszereplőjét – aki egyben a történet fő elbeszélője is – az összövegben *Damjáninak* hívják – s az *Iskola* másik elbeszélője, a főszövegbe beépített „kézirat” szerzője, Medve Gábor itt *Szebek Miklós* néven szerepel. (Ez a név az *Iskolában* egy pontosan meg nem határozott foglalkozású, valódi személyiség nélküli, pusztán funkcionális szerepű alak neve lesz. „*Szebek Miklós magyarázta egyszer nekem, hogy a regényírók milyen bonyolult módon kotyvasztják össze hőseiket önmagukból és még egy csomó más, eleven vagy holt ismerősükből*” (I28)².) Érdekes módon sajátos beceneve itt még nem Both Benedeknek van, hanem Medve-Szebek Miklósnak: akkor derül ki, amikor édesanyja meglátogatja a katonaiskolában: „*Ó, Dédé!*» – *mondta félig nevetve, félig megzavarodva az asszony (...) Csecsemőkorából ragadt rajta ez a név; apja nevezte így, aki már tíz éve nem élt; odahaza anyja felnőtt testvérénje, sógora, dajkája, mindenki »Dédé«-nek hívta*” (T70).

A Both Benedek-Damjáni becenevéhez fűződő jelenet ősváltozata, bár benne van az eredeti szövegben, de kissé más formában. Míg az *Iskolában* Júlia küldte a csomagot (Júlia az összövegben nem is szerepel), itt egyszerűen csak hazulról kapta (T87), s a levél megszólítása „*Édes kis bogaram*” (T88). Lehet, hogy a *Bébé* becenév eredetét az alliteráló *Both Benedek* név kezdőbetűin túl az eredeti *Dédé* mássalhangzójának a *bogaram* kedveskedő megnevezés szókezdő hangjára cserélésében is kereshetjük?

¹ E dolgozat folytatásának tekinthető a Névtani Értesítő 19. (1997) illetve 21. (1999) évfolyamaiban megjelent írásaimnak, melyek az *Iskola a határon* személy-, illetve földrajzi neveit dolgozták föl.

² Az *Iskola a határon*-ból vett idézeteket pusztán egy I-vel s az utána írt oldalszámmal jelzem; a *Továbbélők*-ből vett idézeteket hasonlóan egy T-vel és oldalszámmal. Az idézett kiadások: Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Móra, Bp.; 1988. Úő: *Továbbélők*. Jelenkor, Pécs, 1999.

Az *Iskola* harmadik központi szereplője, Szeredy Dani vezetéknéve itt még *Istenes*, és alakja sokkal kisebb szerepet kap, mint a későbbi regényben – noha az *Iskolában* fontos motívum, az „»Ereklye?«»Piff!«”, ha más kontextusban és kissé más szöveggel is („»Ereklye?«»Nyakleves!«”), de hozzá fűződik. Szintén hozzá kapcsolódik a „naptár-jelenet”, ami az *Iskolában* Zsoldoshoz („*Zsoldosnak volt egy kis zsebnaptárja, s esténként kihúzta benne az elmúlt napot*”(I127).) – azonban más a hangsúlya: itt jelenik meg Szeredy-Istenes „beceneve”, ami az *Iskolában* már nincs benne. („*Istenes az utolsó negyedórán, szokása szerint naptárját nézegetve, Damjánihoz fordult:*

– *Tegnap volt a neved napja?* – kérdezte.

– *Ühüm. (...)*

– *Nekem nyáron van. Július huszonegy. – Meg is mutatta: – Nézd.*

A katolikus rovatban ez a név állt: »Praxedes«. A mögötte olvasható protestáns »Dániel«-t nem véve figyelembe, Damjáni így szólt:

– *Praxedes. Szervusz, Praxedes.*

– *Marha – mondta Istenes, és jókedvű lett az arca*” (T89–90).

Mindkét változatban a katonaiskolai események elbeszélése egy „név”-vel kezdődik, de míg az *Iskolában* az ordító negyedéves „*Hejnatter!*”-t kiabál Eynattent keresve, itt ez a „név-konfliktus” nem jelenik meg: a keresett új növendéket *Cholnokynak* hívják (akinek neve majd egy későbbi Ottlik-műben jelenik meg újra). A jelenetet követő általános bemutatkozásban tűnik fel Orbán Elemér, akit az összövegben még *Osvátnak* hívnak. Formes Attila helyett *Dégenfeld* szerepel, akinek neve ismerős az *Iskolából*, noha ott mint piarista kisdíjakkal találkozunk vele.

A mellékszereplők közül néhányan változatlan néven kerültek be az *Iskolába*, így „Bébé-Damjáni” barátja, *Halász Péter*, azután *Czakó Pál/Pali*, *Tóth Tibor*, *Zámencsik Béla*, *Szabó Gerzson*, *Colalto Egon*, *Zsoldos*, *Matej*, *Gereben Énok*; *Apagy*, *Öttevényi*, *Merényi*, *Burger*, *Homola*. A Merényi-körhöz tartozik *Végh*, aki az *Iskolabeli* Varjúval (Varga János) azonosítható. A hozzá fűződő történet – „*Egy reggel a himlőhelyes képű Végh, Merényi meghitt csatlósa, aki a zenekari esztrád egyik asztalánál ült, áthajolt a fakorláton, s a közvetlenül mellettük levő, két lépcsőfokkal alacsonyabb szinten álló asztalról vaktában elragadott egy fél cipót. Történetesen Öttevényiét.*” (T99) – nem kerül be az *Iskolába*, de ő az, aki Tóth Tiborral tanulni akar (I339/T133).

Bónis Feri és Borsa Lőrinc helyett az összövegben egy *Borsa Feri* szerepel, akiről mindössze annyit tudunk meg, hogy báró, s szerepel egy *Urbán Ákos* nevű növendék, akitől Bébé-Damjáni a szabadságos vonaton visszafelé elkérte a vcc-lapját. Az évfolyamelső Drágh Gedeont itt még *Bogdán Péternek* hívják. Az összövegben nem szerepel Inkey, Jaks Kálmán, Kalugyerszky, Kappéter Zénó, Kmetty Fidél (Manci), Laczkovics Józsi(ka), Laczkovics Sándor, Mufi, Myrkovszky, Palugyay, Pongrácz, Szerafini Gyula; a *b* osztályból Apor, Asbótt Imre, Szentiványi.

A növendékeket közvetlenül felügyelő tiszthelyettesek neve változatlan: *Bognár, Schulze és Balabán* – de Bognárnak a *Továbbélők*ben van csúfneve is: *Zuki*. (Házmándi, Tanner, Telmán az ösváltozatban nem szerepel.) *Kuzmics százados*-nak mind a vezetékneve, mind a csúfneve változatlan (*Kenguru*), s változatlan a tábori lelkész, *Monsignore Hanák Pelbárt* neve is. Marcell Karcsit itt még *Daniló főhadnagynak* hívják, s az *Iskolával* ellentétben van csúfneve is: *Tapló*. Menotti századost, aki észreveszi Medvét a szökése után, *Kovarzik főhadnagynak* hívják. Dancsó őrnagy, Edelényi, Ernst alezredes és Molnár őrnagy nem szerepel az ösváltozatban, *Púderes majomülepnek* pedig a nem szereplő Molnár őrnagy helyett *Valerián századost* csúfolják, aki az *Iskolából* marad ki. (Molnár őrnagy csúfneve *Púderes páviánülep* az *Iskolában*.) Az igazgató, Kovách Garibaldi ezredes név szerint nem szerepel a *Továbbélők*ben, csak mint az *ezredes* jelenik meg.

A „civiliek” közül az összövegben csak néhánynak van neve. Itt még Bébé-Damjánihoz tartozik két kislány, akik közül az *Iskolában* az egyik Medvéhez, a másik Szeredyhez kapcsolódik majd: „*Lakott a nagy Verpeléti úti háztömbben két emelettel fölöttük egy kislány, Zsuzsika nevű...*” (T10) vö. I49–50; és az *Elek fiúk* húga, *Marica*, aki Szeredy Barika nevű kilenc éves szerelmével azonosítható. Bébé rokonai, Júlia és Viktor bácsi az összövegben nem szerepelnek – helyettük Czakó rokonai (*Bandi bácsi, Lotte, Terka* (Czakó anyja, *Czakó Gáspárné Forgács-Bartolini Teréz grófnő*) és *Czakó Gáspár tábornok* kapnak nevet.

Veronika az *Iskolában* Medvéék cselédje – itt még Bébé-Damjániék szolgálója: Damjáni sétál vele a Gellérthegyen; Magda és Teodóra, Szeredynek az *Iskola* kerettörténetében szereplő szerelmei értelemszerűen nem jelennek meg az összövegben.

A személynevekről szóló részt befejezendő arról szeretnék pár szót szólni, milyen szerepe lehet a kulcsfigurák névváltoztatásának. Both Benedek nevét már SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (idézi KEMÉNY GÁBOR, Nyr. 1995/4. 372) is beszélő névnek tekintette: vezetéknevét Ottlik valószínűleg a *bot* közszóból alkotta meg, utalva a *botcsinálta* kifejezésre. Bébé nem író, nem ért az íráshoz. („*Én azonban nem vagyok regényíró, hanem festő, és csak a magam módján tudom kiegészíteni és kikerekíteni Medve kéziratát. (...) Lehet, hogy parlagi módon belekontárkodom a művébe, de hát azt írta, csináljak vele, amit akarok*” (I28).) – Ugyanakkor talán érdemes azt is figyelembe venni, hogy a Régi magyar családnevek szótára szerint a *Bot(h)* ősi magyar név, amely eredetileg bizonyos foglalkozások eszközére utalhatott (pl. csösz, pásztor, ör) – s ilyen vonatkozásban Both Benedek is ör: az igazság, a barátság, a kifejezhetetlen összetartozás pásztora. A *Damjáni* név ilyen mélyebb értelmezéseket még nem tesz lehetővé, nem is beszélve arról, hogy keresztneve az összövegben még egyáltalán nincs.

Medve Gábor vezetékneve eufemisztikus, tabunév: a farkas, szarvas elnevezéséhez hasonlóan a medve „igazi” nevét sem volt szabad kimondani – a valódi név helyett farkas állatnak, szarvas állatnak vagy éppen (a szláv nyelvekben) mézevő állatnak (a németek, angolok barna állatnak) nevezték. Tulajdonképpen tehát az *Iskolában* Medve Gábor neve is titkolózó – ahogy Bébé neve az. Egyrészt a vezetékneve is már rejt-név, másrészt a kéziratában szereplő *M*-mel is főhősének

személyiségét akarja eltitkolni. Névadásába esetleg belejátszhat az is, amit a Régi magyar családnevek szótára említ, miszerint a *Medve* név lehet valamilyen tulajdonságra, főleg komorságra, morózusságra utaló metaforikus elnevezés is. A *Szebek Miklós* név ilyen értelemben még nem volt beszélő név, hiányzott belőle a *Merényi* nevével való alliterálás is, ami szembenállásukat fejezheti ki. A *Miklós* keresztnév, szemben a *Gábor*val nem biblikus, így rejtett utalásokat sem tartalmazhat. (Bébé keresztnéve, a *Benedek* latin eredetű név, jelentése: áldott; legismertebb viselője Nursiai Szent Benedek, Európa védőszentje, a nyugati szerzetesség atyja. *Medve* keresztnéve, a *Gábor* héber eredetű név; jelentése: Isten embere; legismertebb viselője Gábor főangyal, aki hírül hozta a Megváltó megtestesülését. Szeredy keresztnéve, a *Dániel* szintén héber eredetű, jelentése: Isten a bírám; legismertebb viselője Dániel próféta, aki Isten segítségével az oroszlánverembe vetve sértetlen maradt a vadállatok között. Talán érdekes, hogy a három főszereplő közül csak Szeredy-Istenesnek változatlan a keresztnéve, s az összvegben – az *Iskolával* épp ellentétesen – csak neki van „beszélő” vezetékneve. A szövegben explicit módon nincs jelezve Istennel való kapcsolata, s ha hármójuk közül valakit „istenesnek” lehetne nevezni, az inkább *Medve-Szebek*, hisz ő jár misére, s az *Iskolában* ő (az összvegben még Damjáni) barátkozik a regény „istenes”, buzgón vallásos szereplőjével, Tóth Tiborral (s mondja el majd az *Iskolában* a Miatyánkot) – az *Iskolában* azonban – többek között – a keresztnéveik által implicit módon mindhárman valamilyen módon „istenesekké” válnak.)

Szeredy neve a magyar vezetéknevek egyik legelterjedtebb típusába tartozik: a lakóhely, származási hely vagy birtok nevéből *-i* képzővel alkotott nevek közé illeszthető – etimologizálva azonban szintén tekinthetjük beszélő névnek. A *Szeredi* vagy *Szeredai* név a *Szereda* helységnévre vezethető vissza – ez viszont a *szerda* közszavunkra, aminek etimológiája gazdagíthatja Szeredynek a cselekményből kibontakozó jellemzőit illetve viszonyait. A magyar *szerda* szó szláv eredetű; eredeti jelentése ‘közép’ – ami indoeurópai alapon összefügg a latin *cor* ‘szív’ (fn.) jelentésű szóval. Szeredy közepén áll Bébé és *Medve* között: Bébé barátja – ugyanakkor, mivel „*kövér, kopaszodó, kék szemű, jámbor, mackóképű fiú volt*” (I14), asszociatív kapcsolatban áll *Medvével* is. Szeredy, bár katona – a másik két szereplőhöz hasonlóan –, szoros kapcsolatban áll a művészettel: míg *Medve* ír, Bébé rajzol, Szeredy zenél (vö. I10). Mindebből azonban még szinte semmi sem jelenik meg az összvegben: itt Szeredy-Istenes helyett Szabó Gerzson hegedül (T144).

II. Földrajzi nevek

Az *Iskola* három helyszínen játszódik: Budapesten, Kőszegen és epizodikusan Nagyváradon. Mivel ez utóbbi a kerettörténethez kapcsolódik, a *Továbbélőkben* még nem szerepel, illetve csak mint Czakó szülővárosa, ahol egyszer elment anyjával kettesben a *Pannónia vendéglőbe* (T115).

A cselekmény fő helyszíne az összvegben sokkal elnagyoltabb, *Kőszeg* neve egyáltalán nem szerepel a regényben, s konkrét hely is kevesebb: az *Arany Strucc Szálloda*, a *nemezgyár* és a *Kálvária*.

A *Továbbélők* az *Iskolából* ismert puha radír ellopásával kezdődik, így szerepel a *Nádlér-féle papírkereskedés* neve, s onnét hazafelé a *Bercsényi utca* és a *Verpeléti út*, ahol laktak; illetve franciaórára menet a *Ménesi út*. A *Gellérthegy* képe pedig nem Medve-Szebek, hanem Bébé-Damjáni gyerekkori sétái, illetve iskolai emlékeihez kapcsolódik. A *Feneketlen-tóhoz* Damjáni az *Iskolában* nem szereplő Elek fiúkkal járt ki teniszezni. Az összövegben a kis balatoni fürdőhely, sőt a piarista gimnázium is Damjánihoz tartozik, de itt nem Dégenfeld és a hógolyó okoz bonyodalmat (I48–52), hanem egy véletlen baleset, amit verekedésnek titulálnak, s ez lesz az egyik oka annak, hogy Damjánit katonaiskolába adják: „*vizet ivott egy tízperces szünetben a folyosó végében, ráhajolva a nyomós csapra, s amikor az egyik fiú megcsiklandozta, hogy siettesse, olyan hevesen kapta fel a fejét, nem állván a csiklandozást, hogy koponyájával beverte a mögötte álló türelmetlen társa orrát*” (T16–19).

A *Haris köz*, ahová Medve fogorvoshoz ment az édesanyjával, az összövegben még nem szerepel, csak a hangulata van meg: „*Ugyanúgy, a Ménesi útnak vagy a kilences villamosnak vagy az Erzsébet híd budai hídfőjének egy ilyen vagy olyan pillanatban – eső után, március 27-én délben, Pest felől jövet – megvolt a maga kétségtelen tartalma, ha nem is lehetett néven nevezni, mi az voltaképpen*” (T90–91). Az *Iskolában* majd kulcsszerepet kapó ábrándkép, Medve *Trieszti Öble* sincs még meg, bár már megtalálható a Bébé-Damjánihoz kapcsolódó chicagói *Michigan Avenue*, amelynek fényképe a földrajzkönyvükben található – s itt van Szeredy-Istenesnek is egy képe: egy kivágós-ragasztós ív egy repkénnyel befutott skót várkastélyról (T93).

Czakó Pali szintén budapesti, bár hogy pontosan hol, melyik utcában lakik, az nem derül ki, csak annyi, hogy valahol a *Belvárosban*. Czakónak is volt egy képe: „*volt egy díszesen kifaragott tollszára, a végében, a cirádák közt ügyesen elrejtve parányi nagytőlencse bújt meg. Ha a világosság felé emelve belenézett az ember, Davos behavazott körképe vált láthatóvá*” (I65, T60). Az egyik húsvéti szabadság alatt, virágvasárnap utáni hétfőn Bébé-Damjáni találkozott Czakóval a *Belvárosban*, a *Ferenciek terén*, hogy a *Somogyi és Nellernél* megvegyék a rádióhoz szükséges alkatrészeket, majd Czakó javasolta az *Egyetem utcában*, egy kirakat elé, hogy menjenek moziba (I263/T117–8). Az összövegben még nincs benne, hogy találkoztak volna Medvével.

Szeredy-Istenesről nem derül ki, honnét kerül a katonaiskolába. Mint már említettem, az összövegben már megtalálható a történet, miszerint Daninak elemista korában volt egy osztálytársa, aki ahelyett, hogy »a Várban láthatók Erzsébet királyné ereklyéi«, azt írta, hogy »a Várban láthatók Erzsébet királyné erkélyei«, mondván, hogy annak nincs semmi értelme, hogy ereklye (II95). A *Továbbélőkben* még Mátyás király »erkélyei«-ről van szó (T98–99).

Az *Iskolában* Zsoldos, Medve padszomszédja, aki a *Boráros tér* közelében lakott, a *Mester utcában*, egyszer lerajzolta Medvének a lakásukat, sőt, „*a Mester utca járdáján a fákat is odarajzolta, a hirdetőoszlopot, trafikot, órást, gőzmosdát, tejszarnokot*” (I224). Az összövegben ebből még csak mindössze a motívum

van meg: a kis Matej rajzolgatja, csak úgy magának, a lakásukat az első rész végén (T94).

Az író, költő, a művész műhelyébe való bepillantás mindig érdekes-, néha fontos adalékokkal szolgálhat ahhoz, hogy alaposabban megismerhessük az alkotó munkamódszerét, felfedezhessünk a kész műben olyan mozzanatokot, amik egyébként nem tűntek volna a szemünkbe. Talán ezzel a rövid összehasonlító elemzéssel is sikerült rávilágítani arra, hogy a mű koncepciójában milyen fontos szerepet játszhatnak a nevek, a névadás, a névválasztás – s ez is kedvet ébreszthet az irodalmi onomasztika meglehetősen elhanyagolt kutatási területéhez.

FARKAS EDIT

Nevek és arcok Tamási Áron színjátékaiban

A nevekkal való „viaskodás” már születése napján elkezdődött: apja önkényesen, saját döntése alapján Tamási János néven jegyeztette be a farkaslaki anyakönyvbe. Vezetéknevének *i*-je későbbi, önkényes hozzátoldás, az Áron nevet pedig a keresztelőjén kapta, mivel édesanyja babonásan félt a Jánostól, mondván: e név viselői a családban valamennyien korán meghaltak. Talán ez is lehet egyik magyarázata annak, hogy később sokat foglalkoztatták a nevek, mindig egyik fő gondja volt, hogy jól hangzó, és jellegzetes nevet adjon hőseinek (TAXNER-TÓTH 1973:9).

Első színdarabját (ahogy ő nevezi: székely népi játék) 1924-ben a kolozsvári Magyar Színház pályázati felhívására írja meg – Amerikában. Az *Ősvigasztalás* című „székely tragédiát” kései önéletírásában, a *Vadrózsa ágában* (1966) ifjúkori, elhamarkodott vállalkozásnak nevezi, s mint elkallódott, „komor és darabos vázlatra” emlékszik vissza, amikor első színházi kísérleteiről vall, s az *Énekes madártól* számítja eltökélt, makacs drámaírói pályafutását (Z. SZALAI-ABLONCZY 1987/I:528–536). Ez utóbbi darabot ismeri leginkább a nagyközönség, erről írták a legtöbb kritikát, elismerőt és elmarasztalót egyaránt. Lehet, hogy ez a közönségnek leginkább tetsző székely népi játék, de nem szabad elfeledkeznünk a többi nagyról sem; a remek „játékok” közé tartozik a *Tündöklő Jeromos*, *Vitéz lélek*, *Csalóka szivárvány*, *Hullámzó vőlegény*, *Ördögölő Józsiás*, *Boldog nyárfalevél* – hogy csak a legfontosabbakat említsük. Kezdetben többnyire a technikai gyengeségekért marasztalták el a drámaíró Tamásit. Egyes műveit laza szerkezetűnek, megbicsakló cselekményűnek vélték a kortárs kritikusok, de az ő képzeletét nem a közeli vagy távoli divatos példák irányították, s nemcsak a cselekményt, de drámai alakjait is másképpen formálta meg, mint ahogy a színházi néző évtizedeken át megszokta. Tamási drámái kétségtelenül más megközelítést igényelnek, mint ahogy a dramaturgia klasszikus szabályainak ismeretéből következnek.